

О. О. Чернелівська, кандидат сільськогосподарських наук

І. М. Дзюбенко, В. О. Наконечний

Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН

ВПЛИВ ОСНОВНОГО ОБРОБІТКУ ҐРУНТУ ТА СИСТЕМИ УДОБРЕННЯ НА ПРОДУКТИВНІСТЬ ЯЧМЕНЮ ЯРОГО

Висвітлені результати вивчення впливу основного обробітку ґрунту і системи удобрення на продуктивність вирощування ячменю ярого. Встановлено, що для максимальної реалізації продуктивного генетичного потенціалу культури найбільш ефективною та економічно вигідною є органо-мінеральна система удобрення за умови застосування мілкого обробітку ґрунту або No-Till, що здатна забезпечувати урожайність культури на рівні – 4,17—4,79 т/га за рентабельності вирощування 70—98 %.

Ключові слова: ячмінь ярий, обробіток ґрунту, удобрення, продуктивність, економічна ефективність.

Ячмінь ярий належить до найбільш поширених сільськогосподарських культур у світовому землеробстві та вирощується ще з доісторичних часів. У світовій структурі посівних площ ячмінь займає четверте місце після пшениці, рису та кукурудзи, а в Україні за цим показником він поступається лише озимій пшениці. Його площі сягають 2,5—4,5 млн га. В Україні вирощують переважно ячмінь ярий [1]. Таке широке розповсюдження ячменю пов'язане з його універсальним використанням.

Валове виробництво зерна ячменю у різні роки не стабільне і на це впливає коливання урожайності. Продуктивність зерна ячменю ярого формується під дією цілої низки факторів. Запровадженням науково обґрунтованої сівозміни, підбором попередника, системою якісно проведеного основного й передпосівного обробітку ґрунту, раціонального застосування елементів мінерального живлення, використання пестицидів на посівах, формування сортового складу з урахуванням біологічних та технологічних особливостей, що дає змогу змінювати процеси росту і розвитку рослин [2, 3, 4].

Тому виникає необхідність пошуку шляхів підвищення продуктивності зерна ячменю ярого у конкретних ґрунтово-кліматичних умовах його вирощування.

Методика досліджень. Дослідження проводили в 2012—2015 рр. на сірих лісових опідзолених ґрунтах з вмістом гумусу в орному шарі 1,8—

2,4 %. Повторність досліду трикратна, площа посівної ділянки 250 м², облікової 100 м².

Посів проводили сортом Незабудка в чотирипільній сівозміні попередник цукрові буряки. Відповідно до вимог інтенсивної технології вирощування ячменю ярого на посівах проводили захист від хвороб, шкідників та бур'янів. Основний обробіток ґрунту мілкий дисковий (*Mini-till*) на глибину 10—12 см, передпосівний обробіток та *No-till* технологія. Удобрення: комплексні добрива під основний обробіток ґрунту, частину азотних – у весняний період вегетації згідно схеми досліду: 1. Контроль без добрив; 2. N₈P₈K₈ + N₇; 3. N₁₆P₁₆K₁₆ + N₁₄; 4. N₂₄P₂₄K₂₄ + N₂₁; 5. N₃₂P₃₂K₃₂ + N₂₈; 6. N₄₈P₄₈K₄₈ + N₄₂; 7. Побічна продукція; 8. N₈P₈K₈ + N₇ + побічна продукція; 9. N₁₆P₁₆K₁₆ + N₁₄ + побічна продукція; 10. N₂₄P₂₄K₂₄ + N₂₁ + побічна продукція; 11. N₃₂P₃₂K₃₂ + N₂₈ + побічна продукція; 12. N₄₈P₄₈K₄₈ + N₄₂ + побічна продукція.

Дослідження проводили відповідно до загальноприйнятих методик.

Метеорологічні умови росту та розвитку сільськогосподарських культур за роки досліджень були насичені аномальними відхиленнями, що в цілому призвело, як до зниження так і підвищення урожайності в окремі роки дослідження. Погодні умови весни 2012, 2014 та 2015 років характеризувалися коливаннями температур та нерівномірним розподілом опадів, літо – жарким, з недобором опадів, посушливим. 2013 рік був задовільним для вирощування сільськогосподарських культур, весна виявилася короткою з інтенсивним наростанням температурного режиму, з недобором опадів, літо – з підвищеним температурним режимом, опадами, що становлять норму, частими грозами.

Результати досліджень. Технології обробітку ґрунту впливали на запаси продуктивної вологи в ґрунті на посівах ячменю ярого. На час посіву культури за умови застосування мілкого дискового обробітку ґрунту запаси продуктивної вологи були меншими порівняно з технологією *No-Till* і складали в шарі ґрунту 0—20 см – 27,7 мм, в 0—100 см – 130,1 мм, тоді як на період збирання – в шарі ґрунту 0—20 см становили 23,5 мм, в 0—100 см 86,1 мм (табл. 1).

1. Запаси продуктивної вологи в 0—100 см шарі ґрунту під покривом ячменю ярого залежно від технологій обробітку ґрунту (мм), у середньому за 2012—2015 рр.

Технології обробітку ґрунту	Перед посівом			На період збирання		
	0—10	0—20	0—100	0—10	0—20	0—100
<i>No-Till</i>	14,3	29,3	132,1	8,8	18,9	84,1
<i>Mini-till</i>	12,8	27,7	130,1	11,6	23,5	86,1

За умови застосування технології обробітку ґрунту *No-till* на період збирання ячменю ярого в середньому за роки дослідження запаси вологи були нижчими на 4,6 і 2,0 мм чи на 19,6 і 2,3 % порівняно з мінімальною

технологією обробітку ґрунту і становили в шарі ґрунту 0—20 см – 18,9 мм в 0—100 см – 84,1 мм. До зниження середніх показників продуктивної вологи призвели погодні умови 2015 року. Так як за період вегетації ячменю ярого випало 97 мм опадів або 44 % від норми, при цьому середньомісячна температура повітря була на 1,6 °С вища від середніх багаторічних показників.

Ячмінь ярий хоча і є конкурентоспроможною культурою, але потребує захисту посівів від бур'янів. Забур'яненість посівів особливо на початку вегетації призводить до зниження врожайності насіння на 25—40 % і більше.

Видовий склад рослин бур'янів у посівах ячменю ярого налічував 14 видів з 11 родин. Малорічний двосім'ядольний тип забур'яненості був представлений – рослинами родини лободових (*Chenopodiaceae*), амарантових (*Amaranthaceae*), айстрових (*Asteraceae*), гречкових (*Polygonaceae*), капустяних (*Brassicaceae*), пасльонових (*Solanaceae*), маренових (*Rubiaceae*), гвоздикових (*Caryophyllaceae*), геранієвих (*Geraniaceae*); малорічний односім'ядольний – однорічними видами родини тонконогових (*Poaceae*); багаторічний коренепаростковий рослинами родини складноцвітих (*Compositae*).

У структурі актуальної забур'яненості посівів ячменю ярого рослини малорічних двосім'ядольних видів бур'янів займали 85,9 % за умови застосування технології обробітку ґрунту *No-till* та 95,3 % при обробітку ґрунту за мілкого дискового обробітку. Серед них найбільша частка належала родині лободових (*Chenopodiaceae*), зокрема, рослинам лободи білої (*Chenopodium album* L.). Польовими дослідженнями було встановлено видову різноманітність рослин бур'янів у посівах ячменю ярого. У посівах найбільш розповсюджені такі види бур'янів: зірочник середній (*Stelaria media* (L.) Vill), підмаренник чіпкий (*Galium aparine* L.), ромашка непахуча (*Matricaria inodora* L.), лобода біла (*Chenopodium album* L.), щириця звичайна (*Amaranthus retroflexus* L.), гірчак розлогий (*Polygonum lapathifolium* L.), осот рожевий (*Cirsium arvense* L.), осот польовий (*Sonchus arvensis* L.), мишій сизий (*Setaria glauca* (L.) Pal. Beauv), куряче просо (*Echinochloa crus-galli* (L.) Pal Beauv.) та інші.

Результати обліку забур'яненості перед внесенням гербіцидів по сходах виявили досить велику кількість рослин бур'янів. За умови застосування технології обробітку ґрунту *No-Till* кількість рослин бур'янів сягала 200,0 шт./м². Чисельність дводольних видів була висока 171,8 шт./га, з них найбільша частка належала лободі білій. Застосування обробітку ґрунту на глибину 10—12 см та передпосівного обробітку забезпечило збільшення кількості рослин бур'янів до 362,6 шт./м², з них 95,3 % дводольні види і 4,7 % однодольні, найбільша частка також належала лободі білій як і при технології *No-Till* (табл. 2).

Внесення гербіцидів знижувало забур'яненість посівів на 92,9—98,3 %, але застосування різних технологій обробітку ґрунту призводили до різних результатів. Застосування основного обробітку ґрунту завглибшки 10—12 см

забезпечило в середньому підвищення ефективності захисту на 5,4 % порівняно з технологією *No-Till*.

2. Забур'яненість посівів ячменю ярого залежно від технологій обробітку ґрунту, в середньому за 2012—2015 рр.

Технології обробітку ґрунту	Перед внесенням по сходових гербіцидів, шт./м ²			На період збирання, шт./м ²			Ефективність, %
	однод.	двод.	всього	однод.	двод.	всього	
<i>No-Till</i>	28,2	171,8	200,0	1,7	12,6	14,3	92,9
<i>Mini-till</i>	16,9	345,7	362,6	3,2	3,0	6,2	98,3

Використання мінімального обробітку ґрунту призводило до підвищення урожайності зерна ячменю ярого на 0,11—0,44 т/га порівняно з технологією *No-till* та залежно від варіантів удобрення (табл. 3).

3. Урожайність та економічна ефективність вирощування зерна ячменю ярого залежно від системи удобрення та обробітку ґрунту, в середньому за 2012—2015 роки

№ з/п	Фон добрив	Урожайність, т/га		Прибуток, тис. грн. %		Рентабельність, %	
		технологія обробітку ґрунту					
		No-till	Mini-till	No-till	Mini-till	No-till	Mini-till
1	Контроль без добрив	3,41	3,63	3,5	3,7	94	89
2	N ₈ P ₈ K ₈ + N ₇	3,65	4,02	3,8	4,1	96	95
3	N ₁₆ P ₁₆ K ₁₆ + N ₁₄	3,96	4,07	3,8	4,0	86	81
4	N ₂₄ P ₂₄ K ₂₄ + N ₂₁	4,07	4,28	3,8	4,3	80	80
5	N ₃₂ P ₃₂ K ₃₂ + N ₂₈	4,30	4,54	4,0	4,4	87	79
6	N ₄₈ P ₄₈ K ₄₈ + N ₄₂	4,47	4,64	4,1	4,2	69	66
7	Побічна продукція	3,56	3,89	3,8	4,3	103	103
8	N ₈ P ₈ K ₈ + N ₇ + побічна продукція	4,05	4,49	3,7	4,5	80	79
9	N ₁₆ P ₁₆ K ₁₆ + N ₁₄ + побічна продукція	4,17	4,45	4,3	4,8	98	98
10	N ₂₄ P ₂₄ K ₂₄ + N ₂₁ + побічна продукція	4,23	4,42	4,6	4,6	98	85
11	N ₃₂ P ₃₂ K ₃₂ + N ₂₈ + побічна продукція	4,52	4,79	4,0	4,8	89	70
12	N ₄₈ P ₄₈ K ₄₈ + N ₄₂ + побічна продукція	4,84	5,25	4,1	5,2	71	68

НІР_{0,05} A – 0,14; B – 0,35; AB – 0,48
P – 3,54%

Максимальні показники урожайності отримали за умови застосування мінеральних добрив нормою N₄₈P₄₈K₄₈ + N₄₂ + побічна продукція на обох способах обробітку ґрунту 4,84 та 5,25 т/га відповідно, що на 41,9 та 54,0 % більше варіанта без добрив. За умов зменшення норм мінеральних добрив урожайність зерна знижувалась до 3,65—4,52 т/га (*No-till*) та 4,02—4,79 т/га (*Mini-till*). Використання лише мінеральних добрив дало можливість отримати (залежно від норми внесення добрив) збір зерна при обробітку ґрунту за технології *No-till* на рівні 3,65—4,47 т/га, а за мінімального

обробітку – 4,02—4,64 т/га, що на 7,0—31,1 % вище контролю без внесення добрив.

Досліджуванні системи обробітку ґрунту та варіанти удобрення не мали істотного впливу на вологість зерна на час збирання, яка коливалась в середньому за роки досліджень від 11,1 до 12,8 %.

Використання мінеральних добрив та їх поєднання з побічною продукцією сприяло підвищенню якісних показників, а саме маси 1000 насінин та натури зерна порівняно з контрольним варіантом без добрив. Внесення мінеральних добрив нормою $N_{32}P_{32}K_{32} + N_{28}$ призвело до збільшення маси 1000 насінин на 2,5 г та натури – на 22,4 г/л за нульового обробітку ґрунту і 3,2 г та 21,7 г/л відповідно за технології *Mini-till*.

Одночасне застосування побічної продукції та високої норми мінеральних добрив ($N_{48}P_{48}K_{48} + N_{42}$) за нульового та мінімального обробітку ґрунту забезпечувало найкращі якісні показники зерна ячменю ярого, а саме маса 1000 насінин була 54,1—57,8 г та натура зерна 661,5—669,7 г/л, що на 6,4—8,4 г та 26,3—29,5 г/л більше порівняно з контрольним варіантом без добрив.

Внесення повної норми мінеральних добрив ($N_{32}P_{32}K_{32} + N_{28}$) та збільшеної норми добрив на 50 % від повної норми ($N_{48}P_{48}K_{48} + N_{42}$) при використанні побічної продукції забезпечувало урожайність зерна ячменю ярого на рівні 4,54—5,25 т/га, залежно від обробітку ґрунту.

Зважаючи на рівень рентабельності найкращими варіантами удобрення культур сівозміни є застосування як повної так і зменшеної норми мінеральних добрив у поєднанні з побічною продукцією.

Внесення повної норми мінеральних добрив та мінеральних добрив у поєднанні з побічною продукцією забезпечує рівень рентабельності 70—89 %.

Збільшення норми мінеральних добрив на 50 % та поєднання з побічною продукцією призводить до зниження рівня рентабельності на 4—18 %. Зниження рівня рентабельності відбувається за рахунок збільшення виробничих витрат за рахунок вартості добрив, які займають від 6 до 28 % від загальних виробничих витрат на вирощування. Мінімальний дисковий обробіток ґрунту призводить до підвищення рентабельності вирощування на 1,0—13,0 % залежно від системи удобрення посівів. Економічні розрахунки показують, що застосування технології обробітку ґрунту *No-till* дає змогу економити близько 700 грн./га виробничих витрат.

Рентабельність виробництва порівняно з технологією мінімального обробітку ґрунту на варіантах *No-till* збільшується на 1,0—13,0 % або однакова залежно від системи удобрення посівів.

Висновки. Отже, застосування дискового мілкового обробітку ґрунту на глибину 10—12 см або *No-Till* та системи удобрення посів – $N_{8-32}P_{8-32}K_{8-32} + N_{7-28}$ + побічна продукція, забезпечує урожайність зерна ячменю ярого на рівні 4,17—4,79 т/га за рентабельності вирощування 70—98 %.

Рекомендації виробництву. При виробництві рослинницької продукції за інтенсивними технологіями вирощування необхідно максимально витримати рекомендовану систему удобрення культур. Орієнтовні річні норми добрив на сірих лісових опідзолених ґрунтах під ячмінь ярий складають $N_{8-32}P_{8-32}K_{8-32} + N_{7-28}$ + побічна продукція. Застосовують обробіток ґрунту мілкий дисковий на глибину 10—12 см або технологія обробітку ґрунту *No-Till*.

Бібліографічний список

1. Бельдій Н., Загинайло М., Носуля А. Ячмінь – культура прибуткова // Пропозиція. – 2012.
2. Семяшкіна А. А. Фактори оптимізації формування продуктивності рослин і якості зерна ярового ячменя і овса / А. А. Семяшкіна: матеріали наукової конференції молодих учених / Дніпропетровськ, 2008. – Ч. 1. — С. 46–49.
3. Манько К. Ячмінь ярий: сучасні технології вирощування / К. Манько Н. Музафаров // № 9 (232) травень 2012 «Агробізнес Сьогодні» agrobusiness.com.ua.
4. Левитанов С. Капризный злак / С. Левитанов // Новое сельское хозяйство. – 2006. – № 2. – С. 46—50.

Надійшла до редколегії 03. 03. 2018 року
Рецензенти Р. П. Леонт'єв, кандидат сільськогосподарських наук